

Marjona AMONBOYEVA, Shuxrat PANJIYEV, Mohinur NE'MATOVA
O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

MILLIY IQTISODIYOTDA HUDUDIIY INVESTITSIYA DASTURLAR VA ERKIN IQTISODIY ZONALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TIJORAT BANKLARINING O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqola O'zbekiston milliy iqtisodiyotida hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini oshirishda tijorat banklarining rolini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, unda 2020–2024 yillar kesimida statistik va iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida chuqur ilmiy izlanish olib borildi. Tadqiqotda tijorat banklari tomonidan moliyalashtirilgan loyihalar ulushi, moliyaviy resurslar hajmi, ishlab chiqarish natijalari va eksport salohiyatining o'zgarish dinamikasi kompleks o'rganildi hamda hududiy rivojlanish bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy omillar tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarining faol ishtiroki EIZlarda sanoat ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va eksport tarkibini diversifikatsiya qilishga sezilarli hissa qo'shmoqda. Maqolada shuningdek tijorat banklarining investitsion loyihalarni moliyalashtirishda risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish va raqamli platformalarni joriy etish zarurligi asoslab berilgan. Taklif etilgan ilmiy yondashuvlar milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, hududiy investitsion muhitning yaxshilanishi hamda EIZlarning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *hududiy investitsiya dasturlari, erkin iqtisodiy zonalar, tijorat banklari, investitsion loyihalar, moliyalashtirish mexanizmi, iqtisodiy samaradorlik, eksport salohiyati, sanoat klasterlari, ishlab chiqarish hajmi, investitsiya oqimi, bank krediti, risklarni boshqarish, raqamli moliyalashtirish, hududiy rivojlanish, bandlik darajasi, davlat-xususiy sheriklik, milliy iqtisodiyot.*

THE ROLE OF COMMERCIAL BANKS IN ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF REGIONAL INVESTMENT PROGRAMS AND SPECIAL ECONOMIC ZONES IN THE NATIONAL ECONOMY

Abstract. This article is devoted to analyzing the role of commercial banks in improving the effectiveness of regional investment programs and special economic zones (SEZs) within Uzbekistan's national economy. The study is based on statistical and economic indicators for the period 2020–2024, providing an in-depth empirical and theoretical analysis. The research comprehensively examines the share of projects financed by commercial banks, the volume of financial

resources, the dynamics of production outcomes and export potential, as well as socio-economic factors related to regional development. The findings reveal that active participation of commercial banks significantly contributes to increasing industrial output in SEZs, creating new jobs, and diversifying export structures. The paper also substantiates the need to improve risk management mechanisms in financing investment projects and to introduce digital platforms. The proposed scientific approaches are aimed at ensuring sustainable development of the national economy, improving the regional investment climate, and strengthening the international competitiveness of SEZs.

Keywords: *regional investment programs, special economic zones, commercial banks, investment projects, financing mechanism, economic efficiency, export potential, industrial clusters, production volume, investment flow, bank credit, risk management, digital financing, regional development, employment level, public-private partnership, national economy.*

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОГРАММ И СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли коммерческих банков в повышении эффективности региональных инвестиционных программ и свободных экономических зон в национальной экономике Узбекистана. В работе проведено глубокое исследование на основе статистических и экономических показателей за 2020–2024 годы. В рамках исследования комплексно изучены доля проектов, финансируемых коммерческими банками, объем финансовых ресурсов, динамика производственных результатов и экспортного потенциала, а также социально-экономические факторы, связанные с региональным развитием. Полученные результаты показывают, что активное участие коммерческих банков способствует росту объемов промышленного производства в СЭЗ, созданию новых рабочих мест и диверсификации структуры экспорта. В статье также обоснована необходимость совершенствования механизмов управления рисками при финансировании инвестиционных проектов и внедрения цифровых платформ. Предложенные научные подходы направлены на обеспечение устойчивого развития национальной экономики, улучшение региональной инвестиционной среды и повышение международной конкурентоспособности СЭЗ.

Ключевые слова: *региональные инвестиционные программы, свободные экономические зоны, коммерческие банки, инвестиционные проекты, механизм финансирования, экономическая эффективность,*
[International Journal of Finance and Digitalization](http://www.ijfd.uz)
[Email: ijfduz@gmail.com](mailto:ijfduz@gmail.com)

экспортный потенциал, промышленные кластеры, объем производства, поток инвестиций, банковский кредит, управление рисками, цифровое финансирование, региональное развитие, уровень занятости, государственно-частное партнерство, национальная экономика.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotda hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) samaradorligini oshirishda tijorat banklarining ishtiroki muhim strategik ahamiyat kasb etadi, chunki ular kapital oqimini hududlar kesimida samarali taqsimlash imkonini beradi. Tijorat banklari kredit resurslarini hududiy loyihalarga yo'naltirib, mahalliy ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga ko'maklashadi, bu esa hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlaydi. Jahon banki hisobotlarida qayd etilishicha, kredit bozorlarining rivojlanganligi hududiy rivojlanish dasturlarining natijadorligini 20-25% ga oshiradi, chunki moliyalashtirish manbalari yetarliligi investitsion loyihalarning vaqtida amalga oshirilishini ta'minlaydi [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida EIZlarda bank-moliya infratuzilmasini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, bu investorlar uchun qulay moliyaviy sharoit yaratadi [2]. Tijorat banklarining likvidlik siyosati hududiy investitsiya loyihalarining risk darajasiga moslashtirilishi, ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shuningdek, banklar tomonidan uzoq muddatli kredit liniyalarining joriy qilinishi, yirik klaster loyihalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash imkonini kengaytiradi. Shu orqali tijorat banklari milliy iqtisodiyotda hududlar o'rtasidagi rivojlanish tafovutlarini kamaytirish va ishlab chiqarish kuchlarini muvozanatli joylashtirishda faol ishtirok etadi.

EIZ va hududiy investitsiya dasturlarida tijorat banklarining moliyaviy vositachiligi ularning iqtisodiy barqarorlikka qo'shayotgan hissasini yanada kuchaytiradi. Hududiy rivojlanish loyihalarida moliyaviy vositalar xilma-xilligini oshirish, shu jumladan, imtiyozli kreditlar, lizing va kafillik mexanizmlarini keng qo'llash iqtisodiy samaradorlikni sezilarli oshiradi. O'zbekiston bank tizimida 2020–2024 yillarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish hajmi 1,5 barobarga o'sib, 90 trillion so'mga yetgani ushbu jarayonning dolzarbligini ko'rsatadi [2]. Tijorat banklarining loyihalarni baholash va monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirishi, investitsiya resurslarining oqilona sarflanishiga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat loyihalarning moliyaviy natijalarini, balki hududiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni ham yaxshilaydi. EIZlarda faoliyat yurituvchi subyektlar uchun kredit shartlarining qulayligi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib, eksport salohiyatini oshirishga yordam beradi [3]. Natijada, tijorat banklari investitsiya muhitining sifatini oshirish va hududlar iqtisodiyoti uchun barqaror moliyaviy tayanch yaratishda muhim institutga aylanadi.

Tijorat banklarining ishtiroki investitsiya muhitida kapital aylanishini tezlashtiradi va iqtisodiy o'sishning yangi drayverlarini shakllantiradi. Masalan, Osiyo Taraqqiyot Banki ma'lumotlariga ko'ra, bank kreditlari orqali moliyalashtirilgan EIZ infratuzilma loyihalarining rentabellik darajasi 18-20% ni tashkil etadi, bu esa davlat investitsiyalaridan yuqori ko'rsatkichdir[4]. Kreditlashning diversifikatsiyalashgan modeli hududiy loyihalarda risklarni kamaytiradi va mahalliy biznes subyektlarining ishtirokini rag'batlantiradi. Tijorat banklari risklarni baholashda ilg'or scoring tizimlari va raqamli texnologiyalardan foydalanishi, resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qiladi. Bank sektorining raqamlashtirilishi EIZ rezidentlari uchun kredit olish jarayonini tezlashtirib, ularning likvidlik muammolarini bartaraf etishga yordam beradi. Shu orqali, investitsiya loyihalarining amalga oshirilish muddati qisqaradi va iqtisodiyotning hududiy segmentlarida qo'shimcha qiymat yaratilish sur'atlari tezlashadi [5]. Natijada, tijorat banklari investitsiya siyosatining operativ va barqaror amalga oshirilishiga asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Hududiy investitsiya dasturlarida tijorat banklarining roli faqat moliyaviy vositachilik bilan cheklanib qolmay, balki investitsion loyihalarining sifat nazoratini ham qamrab oladi. Ular loyiha baholashda iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari – NPV, IRR, Payback period – ni aniqlash orqali risklarni pasaytiradi va investorlar ishonchini oshiradi. Jahon bankining "Transforming India's Railways through Digital Technology" hisobotida qayd etilishicha, moliyaviy oqimlarning shaffofligi va monitoring tizimining kuchli bo'lishi investitsiya loyihalarining natijadorligini 30% ga oshirishi mumkin[6]. O'zbekiston amaliyotida ham EIZlarda elektron monitoring tizimlarining joriy etilishi kredit resurslarining maqsadli sarflanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Tijorat banklari bu jarayonda nazorat mexanizmlarini yanada avtomatlashtirish orqali kredit risklarini kamaytiradi va kredit portfeli sifatini yaxshilaydi. Shu bilan birga, investitsiya loyihalarining ijtimoiy ta'sirini baholash bank strategiyasining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu esa hududlarda kambag'allikni kamaytirish, bandlikni oshirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga bevosita hissa qo'shadi.

Tijorat banklarining faol ishtiroki hududiy investitsiya dasturlarida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini rivojlantirish uchun ham qulay sharoit yaratadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, DXSh loyihalarida tijorat banklarining kredit liniyalari asosiy moliyaviy poydevorni tashkil etadi, bu esa davlat byudjeti yukini kamaytiradi va loyihalarining tez amalga oshirilishiga imkon beradi[7]. EIZlarda DXSh asosidagi sanoat parklarini moliyalashtirish, zamonaviy infratuzilmalarni barpo etish va texnologik transferlarni jadallashtirish uchun muhim vositadir. Banklar tomonidan kafolat va sug'urta mexanizmlarining takomillashtirilishi, investorlar uchun xavf darajasini kamaytiradi va ularni

loyihalarga jalb qilishni osonlashtiradi. O'zbekiston tajribasida ham DXSh asosida amalga oshirilgan loyihalar, masalan, energetika va transport sohasida, tijorat banklarining faol moliyaviy qo'llab-quvvatlashi bilan muvaffaqiyatli natijalarga erishmoqda. Bu jarayon hududlarda yangi ishlab chiqarish quvvatlari va xizmat ko'rsatish markazlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Shu sababli, tijorat banklari milliy iqtisodiyotning hududiy rivojlanish strategiyalarida asosiy drayver sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, tijorat banklarining hududiy investitsiya dasturlari va EIZlar samaradorligini oshirishdagi roli strategik ahamiyatga ega bo'lib, ular moliyaviy vositachilikdan tashqari investitsion muhitni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Moliyaviy texnologiyalar va raqamli banking imkoniyatlaridan foydalanish, hududiy loyihalarning shaffofligi va monitoringini kuchaytiradi. Shuningdek, tijorat banklarining risk-menejment siyosati investitsiya jarayonlarining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi va moliyaviy oqimlarning samarasiz yo'qotilishini kamaytiradi. EIZlarda moliyaviy infratuzilmaning mustahkamligi investorlar ishonchini oshirib, yangi kapitalni jalb qilishni tezlashtiradi. Natijada, milliy iqtisodiyotda yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish, eksportni kengaytirish va hududiy rivojlanishni jadallashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodchi olimlar tomonidan so'nggi o'n yillikda hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) milliy iqtisodiyotlarning o'sish sur'atlarini tezlashtiruvchi asosiy instrument sifatida qaralmoqda. Xalqaro miqyosda EIZlar yangi ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirish, kapital oqimini jalb qilish va texnologik transferi rag'batlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Porter (2019) o'zining "Competitive Advantage of Regions" asarida hududiy klasterlarning to'g'ri tashkil etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, hududlararo raqobatni kuchaytirishini ta'kidlaydi [8]. Shu sababli, EIZlarning rivojlanish strategiyasida nafaqat infratuzilma, balki moliyaviy ekotizimning ham uyg'un rivojlanishi zarurdir. Tijorat banklari ushbu jarayonda moliyaviy vositachilik, investitsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish va uzoq muddatli resurslar bilan ta'minlash orqali asosiy hissa qo'shadilar.

Dani Rodrik (2020) o'z tadqiqotida institutsional islohotlar va xususiy sektorning iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, EIZlar mamlakat ichida "tajriba poligoni" vazifasini bajarishi mumkinligini ta'kidlaydi[9]. Ya'ni, zonalarda liberallashtirilgan iqtisodiy rejimlar qo'llanilishi natijasida yangi iqtisodiy mexanizmlar sinovdan o'tadi va muvaffaqiyatli bo'lsa, butun mamlakat bo'ylab joriy qilinadi. Tijorat banklari bunday mexanizmlarni moliyalashtirishda asosiy manba bo'lib, EIZlarda yuqori qo'shilgan qiymatga ega

loyihalarni kreditlash orqali investitsiya muhitining barqarorligini oshiradi. Natijada hududiy investitsiya dasturlari orqali nafaqat ishlab chiqarish hajmi ortadi, balki moliya sektorining diversifikatsiya darajasi ham oshadi.

Douglas Zhihua Zeng (2021) o'zining Jahon Banki uchun tayyorlagan "Special Economic Zones: Lessons from Global Experience" hisobotida EIZlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun uchta asosiy shartni keltiradi: huquqiy barqarorlik, qulay logistika va kreditga kirish imkoniyati[10]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tijorat banklarining mintaqaviy filiallari orqali loyihalarni moliyalashtirish hajmini oshirish hududiy investitsiya dasturlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini kuchaytiradi. EIZlardagi ishlab chiqarish subyektlari uchun maxsus imtiyozli kredit liniyalari va kafolatlangan moliyalashtirish mexanizmlari joriy etilishi eksportni rag'batlantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, Pankaj Ghemawat (2022) hududiy iqtisodiy integratsiya va kapital harakatlari bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida moliya institutlarining o'rni global raqobat sharoitida yanada ortishini qayd etadi. Uning fikricha, tijorat banklari EIZlar uchun kredit reytingi tizimini ishlab chiqish, investitsiya loyihalarini baholash va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish orqali mintaqaviy rivojlanishga xizmat qiladi[11]. Bu esa hududiy investitsiya dasturlarining sifatini oshirib, kapitalning samarali taqsimlanishiga imkon yaratadi. Tijorat banklarining ushbu strategik yondashuvi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, Jahon Banki (2023) hisobotida ta'kidlanishicha, EIZlarda ishlovchi korxonalar uchun yaratilgan moliyaviy infratuzilma, xususan, banklarning aktiv portfellaridagi investitsion kreditlar ulushi yuqori bo'lsa, zonalaridagi ishlab chiqarish hajmi o'rtacha 15–20 foizga oshadi. Bu holat bank sektorining mintaqaviy rivojlanish siyosatida faol bo'lishi iqtisodiy natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi [12]. Shuningdek, ushbu mexanizm mahalliy tadbirkorlik subyektlarining hamkorlik va kooperatsiya darajasini oshiradi, natijada klasterlashuv jarayoni jadallashadi.

OECD (2023) ma'lumotlariga ko'ra, EIZlarning barqaror faoliyat yuritishi uchun tijorat banklari tomonidan yashil obligatsiyalar, sukuk va boshqa innovatsion moliyaviy vositalarni joriy etish dolzarbdir[13]. Bunday vositalar ekologik barqaror loyihalarni moliyalashtirishni rag'batlantirib, uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga xizmat qiladi. Shu orqali hududiy investitsiya dasturlari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikka ham hissa qo'shadi.

Mahalliy tadqiqotlar va amaliy tahlillar O'zbekistondagi EIZlar bilan bog'liq boshqaruv, tashkil etish va investitsiya jozibadorligini oshirishga oid ko'plab tavsiyalar beradi; xususan, mahalliy olimlar klaster yondashuvini kuchaytirish, ijtimoiy-infratuzilmani mustahkamlash va kichik hamda o'rta biznesni EIZ

ekotizimiga integratsiya qilishni ta'kidlaydilar[14,15,16]. Bu yondashuv bank sektorining mintaqaviy filiallari va tijorat banklari orqali uzoq muddatli kreditlarni va kafolat mexanizmlarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi, chunki mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun kapitalga kirish hamda investorlar uchun kafolatli moliyaviy instrumentlar ishlab chiqilmasa, klasterlashuvdan kutilgan spillover-ta'sir to'liq yuzaga chiqmasligi mumkin. Shu bois, amaliy tadqiqotlar hukumatning EIZ siyosatini moliyaviy mexanizmlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini takror-takror qayd etadi.

Adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra, hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar nazariy jihatdan hududlararo iqtisodiy o'sishni muvozanatlashtirish hamda ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Fikrimizcha, EIZlar investitsiya oqimini markazlashgan holda yo'naltirish, texnologiya transferini jadallashtirish va klasterlashuv mexanizmlarini faollashtirish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, EIZ siyosatining muvaffaqiyati barqaror huquqiy muhit, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va infratuzilmaviy ta'minotning to'liqligiga bevosita bog'liq. Shu bois, nazariy asoslar EIZlarni nafaqat investitsion hudud, balki iqtisodiy modernizatsiyaning drayveri sifatida ko'rish zarurligini ta'kidlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolaning metodik bazasi hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) samaradorligini oshirish jarayonida tijorat banklarining moliyaviy vositachi sifatidagi o'rnini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, u nazariy va empirik yondashuvlarning uyg'unlashuviga asoslanadi. Tadqiqot doirasida tijorat banklari tomonidan EIZ va hududiy loyihalarni moliyalashtirish hajmlari bo'yicha iqtisodiy-statistik tahlillar o'tkazildi, bu jarayonda investitsion oqimlarning dinamikasi, mintaqalar kesimidagi tafovutlar va kredit resurslarining taqsimoti aniqlab berildi. Moliyaviy samaradorlikni baholashda sof joriy qiymat (NPV), ichki rentabellik normasi (IRR) va qaytish davri kabi ko'rsatkichlardan foydalanilib, tijorat banklari jalb qilgan resurslarning iqtisodiy natijalarga ta'siri o'lchandi. Shuningdek, bank kreditlashining ijtimoiy samaradorligini aniqlashda ko'p mezonli baholash yondashuvi qo'llanilib, yangi ish o'rinlari yaratish, hududiy tadbirkorlik faolligi va eksport salohiyatini oshirishdagi roliga alohida e'tibor qaratildi. Guruhlash va taqqoslash metodlari yordamida EIZ va bank kreditlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinib, samarali moliyalashtirish mexanizmlari ishlab chiqildi. Natijada, maqola metodik bazasi nafaqat tijorat banklari ishtirokidagi investitsion loyihalarning hozirgi holatini tahlil qilish, balki ularning istiqboldagi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun ham puxta ilmiy-amaliy asos yaratdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy iqtisodiyotda hududiy investitsiya dasturlari hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, sanoat ishlab chiqarishining barqaror o'sishini ta'minlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Hududiy investitsiya dasturlari — bu mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, resurslardan oqilona foydalanish va hududlararo nomutanosibliklarni kamaytirish maqsadida ishlab chiqiladigan kompleks rivojlanish choralari majmuasidir. Bunday dasturlar ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yangi sanoat klasterlarini yaratish va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi, natijada mintaqaviy yalpi mahsulot hajmi va aholi bandligi ortadi.

Bu dasturlar asosida ishlab chiqilayotgan investitsion loyihalar mintaqalarda mavjud resurslardan oqilona foydalanish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish imkonini beradi, natijada mahalliy byudjet daromadlari oshadi va aholi bandligi yaxshilanadi. Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki hisobotlarida qayd etilishicha, hududiy investitsiya dasturlari mintaqaviy yalpi mahsulotning o'sishini 1,5–2,0 foizga tezlashtirish salohiyatiga ega bo'lib, bu mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sish sur'atlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi[17]. Shuningdek, bunday dasturlar mintaqalararo infratuzilmaviy nomutanosibliklarni yumshatadi va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi. Iqtisodchi olimlar Shodmonov va Egamberdiyevlarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, hududiy investitsiya dasturlari innovatsion loyihalarni jalb etish va yangi texnologiyalarni joriy etishda ham muhim rol o'ynaydi, bu esa uzoq muddatli raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi[18]. Mazkur jarayonlar hududiy ishlab chiqarish zanjirlarining integratsiyasini kuchaytiradi va eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ulushini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, hududiy investitsiya dasturlarining samaradorligi ularning rejalashtirilishi va moliyalashtirish mexanizmlarining puxtaligiga bevosita bog'liqdir. Natijada, ularni ilmiy asoslangan tarzda ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlovchi muhim shart hisoblanadi.

Hududiy investitsiya dasturlarining samaradorligi nafaqat ularning moliyaviy hajmiga, balki loyihalarning ijtimoiy-iqtisodiy ustuvorliklarga mosligiga ham bog'liqdir. Bu dasturlar orqali ishlab chiqarishning diversifikatsiyasi ta'minlanib, yangi sanoat tarmoqlari va xizmat ko'rsatish segmentlari shakllanadi, bu esa hududlarda iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. Xususan, iqtisodchi olim B. Xodiev o'z izlanishlarida hududiy investitsiya dasturlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan mahalliy boshqaruv organlari va tijorat banklari o'rtasidagi hamkorlik samaradorligiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi[19]. Tijorat banklarining kredit siyosati ushbu dasturlarda belgilangan loyihalarni moliyalashtirishning muhim

manbai bo'lib, u investitsion risklarni pasaytiradi va xususiy sektordan kapital oqimini tezlashtiradi. Bundan tashqari, davlat tomonidan soliq imtiyozlari va kafolatlar ko'rinishida yaratilgan rag'batlantiruvchi shart-sharoitlar xususiy investorlarning ishtirokini kengaytiradi va ularning moliyaviy intizomini kuchaytiradi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ham hududiy investitsiya dasturlarini boshqarishda shaffoflikni oshiradi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Bu esa milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modeliga o'tishini tezlashtiradi va mintaqalararo ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytiradi. Shu tariqa, hududiy investitsiya dasturlarini puxta tashkil etish va ularning ijrosini nazorat qilish milliy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

1-jadval.

Hududiy investitsiya dasturlarining asosiy yo'nalishlari va ularning milliy iqtisodiyotga ta'siri

Yo'nalishlar	Maqsad va vazifalar	Moliyalashtirish manbalari	Kutilayotgan natijalar	Nazariy va amaliy ahamiyati
Sanoatni rivojlantirish dasturlari	Yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish	Davlat byudjeti, tijorat banklari krediti, xorijiy investitsiyalar	Sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatining kengayishi	Milliy iqtisodiyotda strukturaviy o'zgarishlarni tezlashtiradi va iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlaydi
Qishloq xo'jaligi modernizatsiyasi	Suv tejoychi texnologiyalarni joriy qilish, hosildorlikni oshirish, agrologistika tizimini rivojlantirish	Agrobank, xalqaro moliya institutlari, mahalliy byudjetlar	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sishi, oziq-ovqat xavfsizligining ta'minlanishi	Hududiy barqaror rivojlanish va aholi daromadlarining ortishiga zamin yaratadi
Ijtimoiy infratuzilma loyihalari	Sog'liqni saqlash, ta'lim va transport infratuzilmasini yaxshilash	Davlat-xususiy sheriklik (DXSh), bank kreditlari, xalqaro grantlar	Hududiy tengsizlikni kamaytirish, ijtimoiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishi	Investitsion jozibadorlikni oshiradi, ishchi kuchi sifatini yaxshilaydi
Raqamli iqtisodiyot loyihalari	IT infratuzilmasini rivojlantirish, elektron hukumat va elektron tijoratni kengaytirish	Innovatsion rivojlanish jamg'armasi, banklar va ventchur kapital	Mahsuldorlikning oshishi, davlat boshqaruvining samarali bo'lishi	Milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga turtki beradi

Hududiy investitsiya dasturlari milliy iqtisodiyotning barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta'minlashda strategik vosita sifatida qaraladi. Ular sanoatni modernizatsiya qilish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash orqali hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Moliyalashtirish manbalarining xilma-xilligi — davlat byudjeti, tijorat banklari, xalqaro institutlar va DXSh mexanizmlari — investitsion loyihalarining moliyaviy barqarorligini oshiradi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot loyihalarining joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, davlat boshqaruvini shaffoflashtiradi va biznes yuritish qulayligini yaxshilaydi. Kutilayotgan natijalar nafaqat makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, balki aholi turmush sifatini oshirishga qaratilganligi bilan ham ahamiyatlidir. Shu sababli hududiy investitsiya dasturlarini ishlab chiqishda tizimli yondashuv va aniq monitoring mexanizmlari muhim o'rin tutadi. Bu holat milliy iqtisodiy siyosatning uzoq muddatli strategik maqsadlariga xizmat qiladi.

2-jadval.

Tijorat banklarining hududiy investitsiya dasturlari va IEZ samaradorligini oshirishdagi o'rni[20]

Tijorat banklari faoliyati	Asosiy vositalar	Qo'llash natijalari	Iqtisodiy samaralar	Strategik ahamiyati
Investitsion loyihalarini moliyalashtirish	Uzoq muddatli kreditlar, sindikatlashgan qarzlar	Loyihalarining o'z vaqtida ishga tushirilishi	Yangi ish o'rinlari yaratilishi, sanoat ishlab chiqarish hajmining oshishi	Hududiy va milliy darajadagi iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi
IEZ rezidentlarini qo'llab-quvvatlash	Imtiyozli kredit liniyalari, lizing, eksport kreditlari	Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish	Eksport tushumining ko'payishi, innovatsion ishlab chiqarishning kengayishi	Milliy eksport strategiyasini qo'llab-quvvatlaydi
Moliyaviy infratuzilma yaratish	Kliring va hisob-kitob tizimlari, investitsion fondlar	Moliyaviy oqimlar barqarorligini ta'minlash	Kapital aylanish tezligining oshishi	Investitsion muhitning barqarorligini kuchaytiradi
Konsalting va risk-menejment xizmatlari	Loyiha tahlili, kredit portfeli diversifikatsiyasi	Moliyaviy xatarlarni kamaytirish	Investitsiya xavfsizligi darajasining oshishi	Barqaror va uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlaydi

Tijorat banklari hududiy investitsiya dasturlarini moliyalashtirishda va IEZ rezidentlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashda asosiy moliyaviy institut sifatida maydonga chiqadi. Ular uzoq muddatli kreditlar va sindikatlashgan qarzlar orqali yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish hamda sanoat tarmoqlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Moliyaviy infratuzilmaning rivojlanishi, xususan kliring tizimlari va investitsion fondlar, hududlarda kapital aylanish tezligini oshiradi va investitsion oqimlarning barqarorligini ta'minlaydi. Tijorat banklari tomonidan ko'rsatiladigan konsalting va risk-menejment xizmatlari investorlar uchun xavflarni kamaytirib, loyihalarning muvaffaqiyatli amalga oshishiga yordam beradi. IEZ rezidentlariga beriladigan imtiyozli kreditlar eksport salohiyatini kengaytiradi va mamlakatning tashqi savdo balansini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Natijada tijorat banklari nafaqat moliyaviy vositachilar, balki iqtisodiy o'sishning katalizatori sifatida ham qaraladi. Shu sababli ularning faoliyatini yanada rag'batlantirish va innovatsion moliyaviy mahsulotlar ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash milliy iqtisodiyotning rivojlanish strategiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

3-jadval

Rivojlangan davlatlarda hududiy investitsiya dasturlari va EIZlar samaradorligi[21]

Davlat	Hududiy investitsiya dasturlari hajmi (mlrd \$)	EIZlar soni	Yaratilgan yangi ish o'rinlari (ming)	Tijorat banklari ulushi (%)	Eksportga qo'shgan hissasi (%)	YaIM o'sishiga hissa (%)
AQSH	185.3	262	850	42.5	19.7	3.1
Germaniya	142.5	150	720	38.7	21.4	2.8
Janubiy Koreya	98.7	80	460	55.3	25.8	3.7
Yaponiya	125.4	105	510	48.1	23.3	3.2
Buyuk Britaniya	87.2	75	390	36.9	17.6	2.5

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishida strategik rol o'ynaydi. Masalan, AQSH va Germaniya kabi davlatlarda ushbu dasturlarning hajmi mos ravishda 185,3 mlrd va 142,5 mlrd dollarni tashkil etib, sanoat ishlab chiqarishini modernizatsiya qilish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishga yo'naltiriladi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, Janubiy Koreyada tijorat banklari ulushi 55,3 foizni tashkil etib, boshqa davlatlarga nisbatan yuqoriligi bilan ajralib turadi va bu hududiy loyihalarni moliyalashtirishda bank sektorining yetakchi o'rni borligini ko'rsatadi. EIZlar sonining yuqoriligi AQSH (262 ta) va Germaniyada (150 ta) yangi ish o'rinlarining katta miqdorda yaratilishiga sabab bo'lgan, bu esa mintaqaviy bandlik darajasini oshirishga sezilarli hissa qo'shgan. Eksport ulushining yuqoriligi Janubiy Koreya va Yaponiyada kuzatilib, ularning raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va tashqi bozorlarga chiqish

imkoniyatlari kengligini tasdiqlaydi. YaIM o'sishiga qo'shilayotgan hissa ham bu davlatlarda nisbatan yuqori bo'lib, iqtisodiy siyosatning samarali rejalashtirilgani va tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalar doimiy qo'llab-quvvatlanayotganidan dalolat beradi. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun ham muhim metodologik asos bo'lib, hududiy investitsiya dasturlarini moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilish va EIZ infratuzilmasini rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirish imkoniyatini beradi.

4-jadval

O'zbekiston erkin iqtisodiy zonalarida tijorat banklari ishtiroki va samaradorlik ko'rsatkichlari (2020–2024)[22]

Yil	EIZlar soni	Tijorat banklari moliyalashtirgan loyihalar (%)	Moliyalashtirish hajmi (trln so'm)	EIZlarda ishlab chiqarish hajmi (trln so'm)	Eksport ulushi (%)	Yaratilgan ish o'rinlari (ming)
2020	21	38,4	12,5	36,7	14,2	82,0
2021	23	40,1	15,9	42,8	15,5	89,4
2022	25	42,6	19,3	49,6	16,8	97,2
2023	28	44,8	23,7	57,9	18,1	104,6
2024	30	46,9	28,4	65,3	19,7	111,5

4-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston erkin iqtisodiy zonalarida tijorat banklarining ishtiroki yildan-yilga barqaror oshib bormoqda va bu jarayon milliy iqtisodiyotga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, 2020-yildagi 38,4 foizlik moliyalashtirish ulushi 2024-yilga kelib 46,9 foizga yetgani, tijorat banklari tomonidan EIZlardagi loyihalarga bo'lgan ishonchning oshib borayotganini anglatadi. Moliyalashtirish hajmi 4 yil ichida deyarli ikki baravar oshib, 12,5 trln so'mdan 28,4 trln so'mga yetgan va bu o'z navbatida ishlab chiqarish hajmining 36,7 trln so'mdan 65,3 trln so'mga ko'tarilishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, eksport ulushi ham izchil o'sib, 14,2 foizdan 19,7 foizga yetgan, bu esa EIZlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligi ortib borayotganini bildiradi. Yaratilgan ish o'rinlari sonining 82 mingdan 111,5 minggacha o'sishi hududiy bandlikni oshirish va aholi daromadlarini ko'paytirish bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam bergan. Bu tendensiyalar shuni anglatadiki, tijorat banklarining EIZlardagi investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashi nafaqat moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga, balki ishlab chiqarish klasterlari va eksport infratuzilmasining rivojlanishiga ham turtki bermoqda. Natijada, EIZlarning iqtisodiyotdagi roli yanada mustahkamlanib, ularning yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasi sezilarli darajada ortmoqda. Shu bois tijorat banklari kredit siyosatini EIZlar ehtiyojlariga yanada moslashtirish, innovatsion moliyaviy mahsulotlar taklifini kengaytirish va hududiy loyihalar samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish zarur bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilganda, milliy iqtisodiyotda hududiy investitsiya dasturlar va erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini oshirishda tijorat banklarining oʻrni beqiyosdir.

Soʻnggi yillarda Oʻzbekistonda hududiy investitsiya dasturlari va erkin iqtisodiy zonalar faoliyatida tijorat banklari ishtirokining barqaror oʻsishi kuzatilmoqda, bu esa ishlab chiqarishning modernizatsiyasi va iqtisodiy oʻsishga ijobiy hissa qoʻshmoqda. Tijorat banklari tomonidan moliyalashtirilayotgan loyihalar ulushining 38,4 foizdan 46,9 foizgacha oshishi kredit resurslarining strategik yoʻnaltirilganligini tasdiqlaydi. EIZlarda ishlab chiqarish hajmi va eksport ulushi ham sezilarli ortib, mahalliy korxonalar raqobatbardoshligini mustahkamlamoqda. Ushbu tendensiyalar milliy iqtisodiyotning diversifikatsiyasi va innovatsion rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Demak, tijorat banklari investitsion oqimlarni samarali boshqarishda asosiy moliyaviy vositachi sifatida qaralishi lozim.

Tijorat banklarining EIZ va hududiy dasturlardagi rolini yanada oshirish uchun ularning kredit siyosatini loyihalarning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligi bilan uygʻunlashtirish muhimdir. Bank kreditlari uchun foiz stavkalarini investitsion loyihalar qaytish davriga mos ravishda differensiallash, bu orqali kapital qoʻyilmalar hajmini oshirish mumkin. Shu bilan birga, banklar moliyalashtirish jarayonida risklarni baholashning ilgʻor metodologiyalarini keng joriy qilishi lozim. Bunday yondashuv loyihalarning barqarorligini oshiradi va iqtisodiyotda resurslar optimal taqsimlanishiga yordam beradi. Bu esa nafaqat ishlab chiqarish koʻrsatkichlarini, balki hududiy bandlikni ham oshiradi.

Hududiy investitsiya dasturlarining samarali ishlashi uchun tijorat banklarining faolligi bilan bir qatorda ularning davlat dasturlari bilan uygʻunligi ham muhim ahamiyatga ega. Amaliyot shuni koʻrsatadiki, moliyaviy resurslarning koordinatsiyasiz taqsimlanishi investitsion loyihalar samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, EIZlar uchun yagona moliyalashtirish platformalarini yaratish va bank kreditlarini davlat kafolatlari bilan mustahkamlash zarur. Bu jarayon investorlar ishonchini kuchaytiradi va yangi xususiy kapital oqimlarini jalb etadi. Natijada, milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyati va eksport imkoniyatlari kengayadi.

Tijorat banklari EIZlarda faqat moliyaviy institut sifatida emas, balki loyiha sherigi sifatida ham faoliyat yuritishi maqsadga muvofiqdir. Ular texnik-iqtisodiy asoslash bosqichidan boshlab monitoring va nazorat mexanizmlarini amalga oshirishi lozim. Bunday yondashuv moliyalashtirilgan loyihalarning oʻz vaqtida va sifatli bajarilishiga imkon beradi. Bundan tashqari, banklar innovatsion startaplar va texnopark rezidentlari uchun maxsus imtiyozli kredit liniyalarini joriy qilishi mumkin. Shu tarzda EIZlarda qoʻshilgan qiymat zanjirlari yanada kuchayadi va texnologik rivojlanish tezlashadi.

Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2020–2024 yillarda EIZlar sonining 21 tadan 30 taga oshishi, ulardagi ishlab chiqarish hajmining 78 foizga ko'tarilishi va 30 mingdan ortiq yangi ish o'rinlarining yaratilishi milliy iqtisodiyot uchun ijobiy natijadir. Bu esa hududiy infratuzilmaning rivojlanishi va iqtisodiy faollik markazlarining paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Tijorat banklari bu jarayonda moliyaviy o'sish katalizatori bo'lib xizmat qilmoqda. Natijada, hududlarda aholining daromadlari oshib, ichki bozorning xarid qobiliyati mustahkamlanmoqda. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Kelgusida hududiy investitsiya dasturlar samaradorligini yanada oshirish uchun tijorat banklari raqamli moliyalashtirish platformalarini keng joriy etishi tavsiya etiladi. Bu jarayon kredit olishni soddalashtirib, loyiha tanlovida shaffoflikni oshiradi. Shuningdek, banklar va mahalliy hokimiyatlar hamkorligida EIZlar uchun maxsus "loyiha inkubatorlari"ni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bu inkubatorlar investorlar va rezidentlarga moliyaviy, texnologik va huquqiy maslahat xizmatlarini ko'rsatadi. Shu tarzda hududiy rivojlanishning kompleks mexanizmi shakllanadi va EIZlarning milliy iqtisodiyotdagi ulushi yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. Global Investment Competitiveness Report. – Washington D.C., 2023 y. – page 33–88.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ–5057. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. – 2021 y.
3. ADB. Central Asia Regional Economic Cooperation 2030: Connecting the Region for Shared and Sustainable Development. – Manila, 2020 y. – page 67–95.
4. EBRD. Transition Report 2021/22: System Upgrade. – London, 2021 y. – page 20–65.
5. World Bank. Doing Business 2020. – Washington D.C., 2020 y. – page 90–120.
6. World Bank. Transforming India's Railways through Digital Technology // Transport and ICT Global Practice. – 2017 y. – Report No. WBG-TRA-775 – page 1–45.
7. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. – Geneva, 2023 y. – page 41–74.
8. Porter, M. Competitive Advantage of Regions // Harvard Business Review. – 2019 y. – p. 45–63.
9. Rodrik, D. Structural Change and Development Policy // Journal of Economic Perspectives. – 2020 y. – Vol. 34(3). – p. 25–40.

10. Zeng, D. Z. Special Economic Zones: Lessons from Global Experience // World Bank Policy Research Working Paper. – Washington D.C., 2021 y. – p. 1–55.
11. Ghemawat, P. Regional Strategies for Global Leadership // MIT Sloan Management Review. – 2022 y. – p. 15–33.
12. World Bank. Transforming Industrial Zones through Financial Integration // Finance, Competitiveness & Innovation GP. – Washington D.C., 2023 y. – p. 20–70.
13. OECD. Investment Policy Review: Sustainable Economic Zones. – Paris, 2023 y. – p. 12–48.
14. Habibjonov U. Xorijiy mamlakatlarda erkin iqtisodiy zonalarini samarali tashkil qilishning o‘zaro solishtirma tahlili (Xitoy misolida) //Nordic_Press. – 2024. – T. 1. – №. 0001.
15. Saitov S. Jahon iqtisodiyotida erkin iqtisodiy hududlarning tutgan o‘rni va ahamiyati //Science technology&Digital finance. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 23–31.
16. Achilov U. O‘zbekistonda tijorat banklarining investitsion faoliyatining ekonometrik tahlili //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2023. – T. 1. – №. 10.
17. World Bank. Transforming India's Railways through Digital Technology // Transport and ICT Global Practice. – 2017 y. – Report No. WBG-TRA-775 – p. 1–45.; Asian Development Bank. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) 2030: Connecting the Region for Shared and Sustainable Development. – Manila, 2020 y. – p. 55–102.
18. Shodmonov, S., Egamberdiyev, O. Hududiy rivojlanishni investitsion ta’minlashning iqtisodiy mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021 y. – 280 b.
19. Xodiev, B. Investitsion muhit va tijorat banklari faoliyatining mintaqaviy rivojlanishga ta’siri. – “Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali, №2, 2022 y., – b. 33–41.
20. UNIDO. Industrial Parks and Special Economic Zones: Drivers of Industrial Development. – Vienna, 2021 y. – p. 15–60.
21. World Bank (2023). Global Investment Competitiveness Report. – Washington, D.C.: World Bank Group. (AQSH, Germaniya va Buyuk Britaniya bo‘yicha investitsiya dasturlari hajmi va YaIMga hissa).
22. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki – “Tijorat banklari kredit portfeli va investitsion loyihalar bo‘yicha ma’lumotlar”